

Sentir-se Església en l'hivern eclesial

Víctor Codina

1. SÍMPTOMES D'UN MALESTAR	3
2. DIAGNÒSTIC DE LES CAUSES D'AQUESTA SITUACIÓ	
2.1. Problemes intraeclesials	5
2.2. Com hem arribat a aquesta situació?	6
2.3. Causes extraeclesials	7
3. BUSCANT CAMINS: ALGUNES VERITATS OBLIDADES	
3.1. Déu és més gran que l'Església	8
3.2. Prioritat del Regne sobre l'Església	10
3.3. L'Església és pecadora	11
3.4. L'Església està sota la força de l'Esperit	13
3.5. L'Església no s'identifica simplement amb la jerarquia	16
3.6. L'Església és l'Església del Jesús històric i pobre de Natzaret	19
3.7. Conclusió	22
4. ACTITUDS CRISTIANES DAVANT L'ESGLÉSIA D'AVUI	
4.1. Gràtitud i amor	23
4.2. Fidelitat crítica	24
4.3. Esperar contra tota esperança	26
EPÍLEG NARRATIU	29
NOTES	30

Imprès en paper ecològic i cartolina reciclada • Edita CRISTIANISME I JUSTÍCIA
• R. de Llúria, 13 - 08010 Barcelona • tel. 93 317 23 38 - fax: 93 317 10 94 -
info@fespinal.com • Imprimeix: Estilo Estugraf Impresores, S.L. • ISBN: 84-9730-
137-4 • Dipòsit Legal: M-22739-2006 •Maig 2006

1. SÍMPTOMES D'UN MALESTAR

Quan Ignasi de Loiola en els seus Exercicis dedica unes regles per sentir en l'Església (EE 352-370)¹, l'Església vivia els temps difícils del pas de la Cristiandat medieval a la Modernitat i a la Reforma. No volem comparar aquells temps amb els nostres, ni pretenem reformular les regles ignasianes per als nostres dies². Ens limitarem a preguntar-nos com viure la dimensió eclesial de la nostra fe cristiana en el context del món d'avui, en un moment de crisi eclesial.

Els qui vam viure, a la dècada dels 60, la primavera conciliar del Vaticà II no podem deixar de sorprendre'ns davant l'actual situació eclesial, 40 anys després del concili. A l'entusiasme i eufòria postconciliar ha succeït ara una atmosfera de desconcert, perplexitat, crítica, rebuig, desànim, por, autocensura, dissidència respecte del magisteri jeràr-

quic, disminució de la pràctica dominical i, en general sacramental, el descens vertiginós de vocacions al sacerdoci i a la vida religiosa, automarginació, abandonament de l'Església, indiferència. Molts afirmen: “Jesús, sí, Església, no”. S'ha parlat de l'existència del cisma silenciós dels milers que avui abandonen l'Església catòlica. Hi ha cristians sense

Església, hi ha creença sense pertinença eclesial. Uns altres sectors eclesials, que no arriben a donar-se de baixa de l'Església, viuen un sentiment d'impotència, ràbia, dolor, por, silenci i tristesa eclesial. Les dones, en especial, es troben en una situació límit a l'Església, amb el risc que l'Església, que en segles passats va perdre els intel·lectuals i els obrers, ara perdi les dones. Alguns afirmen que "una altra Església és possible" i hi ha els qui postulen un concili Vaticà III. D'altres creuen que aquesta situació ja no és sostenible per més temps, és explosiva i algun dia rebotarà.

És veritat que aquesta crisi eclesial no és uniforme: es constata sobretot en el primer món, més fortament a Europa i d'una manera especial a Espanya³. Però encara en el tercer món, i més concretament a l'Amèrica Llatina, des d'on s'escriuen aquestes pàgines, hi ha símptomes clars que aquesta situació també està arribant tant a sectors de cristians conscients com al món dels joves.

No podem desconèixer tampoc que molts grups populars d'Amèrica Llatina abandonen de fet l'Església Catòlica per anar a les sectes, mentre que altres grups s'han allunyat de la pràctica de l'Església i viuen un divorci entre la seva fe i la seva vida⁴.

L'Església s'ha convertit en un problema, un escàndol, un impediment per a la fe, un signe de contradicció.

Estem molt lluny de les triumfalistes paraules del Vaticà I que afirmava que l'Església és un gran i perfecte signe de credibilitat (DS 3013-3014). També resulta llunyana l'afirmació de Romano Guardini, a començament del segle XX, que l'Església s'estava despertant a les nostres ànimes⁵. Alguns teòlegs pronosticaven que el segle XX seria el segle de l'Església⁶. Aquesta època, que va culminar amb les dues constitucions del Vaticà II sobre l'Església, *Lumen Gentium* i *Gaudium et Spes*, avui sembla haver-se clausurat.

2. DIAGNÒSTIC DE LES CAUSES D'AQUESTA SITUACIÓ

Cal reconèixer que els problemes intraeclesials són els que més afecten els cristians una mica lúcids d'avui. La llista de dificultats és llarga i coneguda⁷. Tot i que els mitjans de comunicació social han difós profusament l'escàndol dels abusos sexuals de sacerdots i bisbes, segurament no és això el que escandalitza més el Poble de Déu.

2.1. Problemes intraeclesials

Escandalitza més el centralisme eclesial, el creixent debilitament de les Esglésies locals i de les seves Conferències Episcopals, el poc respecte als drets humans dins de l'Església, la doctrina del magisteri sobre sexualitat i moral sexual (celibat, matrimoni, anti-conceptius, homosexualitat...) i bioètica, l'allunyament de la comunió euca-

rística als divorciats tornats a casar, el procés per al nomenament dels bisbes i per a l'elecció del bisbe de Roma, l'exclusió de la dona del ministeri i de molts centres de decisió eclesial, el fre a les veus més profètiques (entre els teòlegs, a la vida religiosa i, fins i tot, entre els bisbes...), l'obsessió per l'ortodòxia i la falta de diàleg amb el món de la ciència, la recerca de poder i de la "seguretat eclesial", el fre a la Teologia de l'alli-

berament, la forma actual de l'exercici del primat, el manteniment d'estructures de Cristiandat medieval (Estat del Vaticà, nuncis, cardenals...), l'estancament de l'ecumenisme, la por al diàleg interreligiós, la poca acceptació de l'opinió pública i del "dissentiment" a l'Església, l'escàs espai concedit als laics, tancar el camí cap a d'altres tipus de ministeris, fins i tot a l'ordenació d'homes madurs casats (*virii probati*), l'allunyament de l'Església dels pobres i l'alineament de la jerarquia amb governs no solament conservadors sinó ultraconservadors i dictatorials, l'eclesio-centrisme d'una Església que es mostra més preocupada pels seus drets i interessos eclesials que pels del poble i dels pobres, etc.

Notem ja, des d'ara, que pràcticament totes aquestes dificultats tenen a veure amb la jerarquia de l'Església, tant romana com local. Més tard, tornarem a reflexionar sobre aquest aspecte.

2.2. Com hem arribat a aquesta situació?

En primer lloc, el Vaticà II, encara que va establir els grans principis per a una eclesiologia de comunió, no va aconseguir, en molts casos, arribar a concretar les decisions per portar a la pràctica aquesta comunió eclesial. Però, a més a més, en l'eufòria de la primavera conciliar es van cometre excessos i abusos que van espantar els dirigents de l'Església. Era comprensible que després de segles d'entossudiment eclesial, l'obertura de les finestres de l'Església a l'Esperit, produís desconcert i exageracions. És semblant a les

allaus de neu que es produeixen a la primavera als cims muntanyencs, després del dur hivern.

Aleshores va començar una atmosfera de por, ja en temps de Pau VI, i que ha perdurat fins al final del pontificat de Joan Pau II. Això ha portat a una postura de retraïment que ha estat anomenada involució eclesial (revista *Concilium*), restauració (G.C. Zízola), hivern eclesial (Rahner), tornada a la gran disciplina (J. B. Libanio), nit fosca (J. I. González Faus)⁸. G. Alberigo, historiador del Vaticà II, afirma que semblaria com si la minoria que en el Vaticà II havia quedat d'alguna manera marginada, ara tornés a enarborar les banderes de la tradició antimodernista, antiliberal, antiprotestant i anticomunista.

És cert que cap al final del pontificat de Joan Pau II es van produir alguns símptomes de distensió, com si el Papa, al final de la seva vida, s'adonés que havia de revertir aquesta situació i apuntar a un nou estil d'Església. El 1986, es va reunir a Assís amb representants de totes les religions mundials per dialogar a favor de la justícia i la pau. El 2002, després de l'atemptat terrorista de l'11 de setembre, va tornar a convocar una altra reunió amb la mateixa finalitat. En la seva exhortació apostòlica *Davant el tercer mil·lenni*, 1994, demana a tota l'Església que torni a l'esperit del Vaticà II (n. 36) i renovi la seva opció pels pobres (n. 51). A la carta encíclica *Ut unum sint* (1995) sobre l'ecumenisme, Joan Pau II demana a totes les Esglésies cristianes que repensin, juntament amb ell, la funció del primat de Pere a l'Església (n. 95-96) fet que significa que percebia que l'actual forma de l'exercici del pri-

mat romà s'ha convertit més en un signe de divisió que d'unitat entre els cristians. A l'any del jubileu, 2000, davant la sorpresa de molts, el Papa demana perdó pels pecats de l'Església, en especial pels del segon mil·lenni.

2.3. Causes extraeclesials

Però, juntament amb aquestes causes més intraeclesials n'hi ha d'altres d'extraeclesials. La crisi eclesial actual s'ha de situar dins del context més ampli dels profunds canvis socioculturals del nostre temps⁹. L'Església que en el Vaticà II, després de segles de rebuig, es va obrir tímidament a la Modernitat, avui es troba desconcertada davant els avenços de la tècnica, de la globalització i de la nova mentalitat postmoderna.

En primer lloc, la presa de consciència del pluralisme religiós i de la possibilitat de salvació fora de l'Església, ja afirmada pel Vaticà II (NA 1; LG 16; AG 9; GS 22...) ha creat una problemàtica nova sobre el valor salvífic de les religions no cristianes, dels seus fundadors i de les seves escriptures, sobre el concepte i sentit de l'evangelització, sobre la necessitat del diàleg interreligiós, etc. Tot això qüestiona, i sembla relativitzar, el sentit de la unitat i centralitat de Crist, de la necessitat i funció de l'Església en la història de la salvació, la seva missió evangelitzadora. Aquest és el punt més candent, l'ull de l'huracà de la teologia actual, que sembla desplaçar-se d'Amèrica Llatina

a l'Àsia, de l'alliberament al diàleg interreligiós.

Encara més, la Modernitat secular qüestiona el mateix concepte de Déu, es parla de la mort de Déu (Nietzsche), d'eclipsi de Déu (Buber), de crisi de Déu (Metz), de crisi d'època (Küng), de final de període axial que acaba amb 6.000 anys de creença religiosa (Jaspers, Pánikker), de religions sense Déu (Metz), d'absència i silenci de Déu en la cultura de la immanència (Martín Velasco). J. M. R. Tillard es pregunta si som els últims cristians: els bancs de les Esglésies cada vegada estan més buits, els qui assisteixen a l'Església cada vegada tenen més cabells blancs, els seminaris estan deserts¹⁰. I K. Rahner pre-diu que el cristià del segle XXI o serà místic o no serà cristià...

El cardenal Walter Kasper ha expressat molt bé aquesta nova situació en afirmar que el Vaticà II va ser excessivament eclesial, mentre que el problema d'avui és presentar els pressupòsits humans de la fe i els accessos a la fe en Déu¹¹.

Tot això ens fa veure que la crisi eclesial va molt més enllà dels problemes de la sexualitat o del nomenament dels bisbes, sinó que neix del qüestionament del mateix sentit i concepte de Déu. La crisi eclesial no solament és de canvi d'estructures sinó de fonamentació teològica.

Davant d'aquesta situació ¿encara té sentit parlar de sentir amb l'Església, de sentir en l'Església, de sentir-se Església?

3. BUSCANT CAMINS: ALGUNES VERITATS OBLIDADES

En aquesta crisi eclesial tot intent de solucionar els problemes simplement invocant l'obediència dels fidels, el silenci, no criticar..., està condemnat al fracàs. Cal una nova il·luminació teològica, una nova catequesi, una nova iniciació a l'experiència eclesial fundant.

Sense ànim de ser exhaustius, proposem algunes pistes que, tot i que tradicionals, moltes vegades han quedat oblidades al llarg de la història de l'Església. Aquestes veritats oblidades estan mútuament implicades, però per a major claredat les exposarem per separat.

3.1. Déu és més gran que l'Església

No es pot començar parlant de l'Església, si abans no parlem de Déu.

Si els sants i les santes de la història han estat homes i dones d'Església és perquè, primer de tot, eren homes i dones de Déu, místics que havien tingut una profunda experiència de Déu.

Teresa de Jesús, que va ser una gran dona de l'Església enmig de les seves dificultats amb la institució eclesial, té la llibertat de dir en la seva coneguda estrofa que "Només amb Déu n'hi ha prou". Aquest "només amb Déu n'hi ha prou" és l'expressió d'una experiència profunda, mística, fundant, del misteri

de Déu, que desborda totes les mediacions històriques, d'alguna manera les relativitza, i és, al mateix temps, la qui els pot donar sentit i integrar.

Tampoc Ignasi de Loiola no proposa les seves regles per sentir en l'Església al començament dels seus Exercicis, sinó al final, quan suposa que el Criador i Senyor s'ha comunicat immediatament a l'exercitant, abraçant la seva ànima en el seu amor i lloança (EE 15). Només parla de l'Església després de l'experiència fundant del Principi i Fonament (EE 23), després d'haver contemplat tota la vida de Crist i després de la Contemplació per assolir amor (EE 230-237). Aquesta acaba amb l'oració "Preneu, Senyor i rebeu", el final de la qual "doneu-me el vostre amor i la vostra gràcia, que amb ella en tinc prou" (EE 234) equival al "Només amb Déu n'hi ha prou" de Teresa. Només a partir d'aquesta experiència es pot comprendre Ignasi com a home d'Església.

L'Església és, certament, un misteri, és humana i divina, és una mediació cap a Déu, però no és Déu, qui en la seva infinita sobirania i amor desborda tot límit humà. Déu és més gran que l'Església, que totes les institucions i estructures de l'Església pelegrina. El Vaticà II ho afirma clarament en un text del capítol VII de la *Lumen Gentium*:

"I mentre no hi hagi nous cels i nova terra (cf. 2Pe 3, 13), l'Església pelegrinant, en els seus sagraments i institucions, que pertanyen a aquest temps, porta amb ella la imatge d'aquest món que passa, i ella mateixa viu entre les criatures que gemeguen entre dolors de part fins al present, en espera de la ma-

nifestació dels fills de Déu (cf. Rom 8, 9-22)" (LG 48).

Per això mateix, en el Credo Apostòlic, l'Església no apareix com una espècie de quarta persona de la Trinitat a qui hagi d'adorar i davant la qual s'hagi d'agenollar, sinó que l'Església entra en el Credo unida al tercer article, a la professió de fe en l'Esperit Sant. En realitat, només el Déu Trinitari, Pare, Fill i Esperit, són objecte i terme de la nostra fe, no directament l'Església. En el que creiem és en la presència de l'Esperit Sant que actua de manera especial en l'Església, perdona els pecats, és l'agent de la resurrecció de la carn i ens dóna la vida eterna¹². Més endavant tornarem sobre aquesta vinculació entre l'Esperit i l'Església. Aquí només volem marcar la prioritat teològica i teològica de Déu sobre l'Església. Si l'Església és un misteri és perquè forma part del projecte misteriós de Déu amb el món.

Necessitat d'una mistagogia

Unint tot això amb el que afirmàvem abans de la crisi actual de fe en el món secularitzat, podem deduir que sense una experiència profunda de fe en el misteri de Déu absolut, inefable, inabastable, abisme sense vores, amor incondicionat, que se'ns ha comunicat en Crist com a vida i salvació... sense aquesta experiència fundant, no podem accedir a l'Església.

Per això la tasca més urgent de l'Església dels nostres dies és la d'iniciar en aquesta experiència personal i immediata de Déu, facilitar l'accés a una mistagogia, sense la qual totes les

altres mediacions eclesials són manca- des de base. No es poden proposar dog- mes o veritats de l'Església per creure, ni normes morals per complir, si abans no hi ha hagut iniciació a una experièn- cia que ens porti a "beure del nostre pro- pi pou" (S. Bernat, reprès per Gustavo Gutiérrez), a trobar dins nostre una font d'aigua viva que brolla fins a la vida eterna (Jn 4, 14).

Sense aquesta experiència de fe, la nostra visió de l'Església es reduiria a la d'una simple realitat intramundana més, una simple organització sociocultural, una espècie d'ONG, un organisme hu- manitari o cultural més, com la UNES- CO, l'ONU, o la Creu Roja. Aquesta és la visió d'Església que ens acostumen a oferir els mitjans de comunicació social i sempre tenim el risc de quedar-nos amb aquesta percepció merament exte- rior i sociològica.

3.2. Prioritat del Regne sobre l'Església

En aquests últims anys, la teologia cristiana ha redescobert la importància de l'escatologia i, dins d'ella, la centra- litat del Regne de Déu en la cristolo- gia¹³. El centre de la predicació de Jesús de Natzaret no va ser l'Església sinó el Regne (Mc 1,15). El Regne és el pro- jecte trinitari de Déu de comunicar al món, misericordiosament, la seva prò- pia vida, començant per salvar la vida humana de tot sofriment i de tot mal. Les seves paràboles i els seus miracles són signes del Regne que ja comença a fer-se present (Lc 11, 20).

La coneguda frase del modernista A. Loisy "Jesús va predicar el Regne i vin-

gué l'Església" pot ser llegida crítica- ment, com si l'Església s'hagués esde- vingut no solament al marge sinó con- tra la intenció de Jesús. Però se'n pot fer una lectura positiva en el sentit que ens fa prendre consciència que el Regne és més gran que l'Església i l'Església s'ha d'orientar al Regne, és llavor del Regne (LG 5), el seu símbol, el seu sacrament, un signe profètic del Regne.

Hi ha, doncs, una tensió entre Església i Regne i en aquesta tensió s'esdevé tota la història de l'Església, amb els seus errors i pecats, atès que és una Església pelegrina que camina cap a l'escatologia del Regne de Déu, però que encara no hi ha arribat (LG VII).

Això significa que l'Església no pot estar centrada en ella mateixa, no pot ser eclesiocèntrica, sinó que el seu punt de mira ha d'anar més enllà d'ella, cap en- fora. Conseqüentment, l'Església no pot quedar tancada en els seus membres, la seva doctrina, la seva litúrgia, els seus sacraments, les seves lleis, sinó que ha de ser una Església servidora del món, preocupada no tan sols pels drets dels seus fills sinó per tots els drets humans.

En el fons no és més que seguir el camí de Jesús, que no va venir a ser ser- vit sinó a servir (Mc 10, 45). I quan Jesús proclama el seu programa missio- ner a Natzaret afirma que ha estat ungit per l'Esperit per anunciar la bona nova als pobres, l'alliberament dels captius, la vista als cecs i proclamar un any de gràcia (Lc 4, 16-22). Als seus deixebles també els envia per anunciar el Regne, guarir malalts i alliberar endimoniats (Lc 9, 1-6). El Regne no és una bella i llunyana utopia, abstracta i genèrica, si-

nó una cosa molt concreta, alliberar del sofriment i de tot mal.

Per això Jesús orienta la seva missió a donar vida, a alliberar del sofriment i de la mort, a anunciar el perdó i la gràcia, especialment als pobres, marginats i exclosos de la societat: malalts, pecadors, dones, nens, gent mal vista pels dirigents d'Israel.

Quan sorgeixi l'Església després de la Pasqua i la vinguda de l'Esperit, haurà de seguir la línia de Jesús. Per això no es limita a anunciar la Paraula (*kerigma*) ni a celebrar l'eucaristia (*litúrgia*), sinó a servir els pobres (*diaconia*), com ha recordat Benet XVI en la seva encíclica *Déu és amor* (n. 25).

Del Poble de Déu al poble pobre

La teologia s'ha interessat més per l'Església com a institució religiosa i Poble de Déu (*laós*) que pel poble pobre i marginat (*óchlos*) al qual Jesús fa miracles, alimenta, perdona, perquè sent compassió d'ell¹⁴.

Això significa que, al llarg de la història, l'Església s'ha anat centrant en si mateixa (*laós*) i relegant a un segon lloc la seva orientació més àmplia al Regne de Déu i als pobres (*óchlos*). Quan Joan XXIII digui poc abans del Concili que l'Església ha de ser, primer de tot, l'Església dels pobres, no farà res més que ser fidel al missatge i a la vida de Jesús.

Encara més, al llarg de la història, l'Església s'ha identificat moltes vegades ella mateixa amb el Regne de Déu, com si ella ja fos el Regne de Déu present en la terra. Això s'ha posat de manifest en la manera com la institució

eclesial, els seus ministres, les seves estructures s'han anat sacralitzant, oblidant el seu caràcter simbòlic del Regne. L'Església de Cristiandat, que ha durat setze segles, fins al Vaticà II, és un exemple d'aquesta temptació teocràtica i davídica de l'Església.

Una altra conseqüència que el Regne és més gran que l'Església és que ella no és la posseïdora en exclusiva de la salvació ni de l'Esperit, que ha estat vessat sobre tota carn i actua més enllà de les seves fronteres, no solament en les altres Esglésies cristianes sinó en totes les religions i cultures de la humanitat. L'afirmació que "fora de l'Església no hi ha salvació" no és més que una expressió d'aquesta trista identificació que s'ha donat entre l'Església i el Regne de Déu.

En el fons, afirmar que el Regne és més gran que l'Església és una conseqüència de l'afirmació anterior que Déu és més gran que l'Església.

Això no significa que l'Església no tingui sentit, ni que no hagi d'anunciar l'evangeli de Jesús a tota la gent, batejar i celebrar l'eucaristia. L'únic que significa és que tot això s'orienta al Regne de Déu, del qual l'Església és un signe profètic, un signe "prognòstic" en expressió de Sant Tomàs¹⁵, un sagrament en expressió del Vaticà II (LG 1; 9; 48).

3.3. L'Església és pecadora

Estem tan acostumats a parlar i a sentir parlar de la "santa Església" que ens pot resultar estrany sentir que l'Església és pecadora.

Això escandalitza els sectors conservadors de l'Església per a qui

l'Església és immaculada, sense taca ni arruga. Però sorprèn, també, els sectors progressistes, per a qui l'Església de Crist ha de ser fidel a l'evangeli i, per tant, una Església infidel a l'evangeli no seria l'Església de Crist.

La temptació del puritanisme

Al llarg de la història no han faltat grups puritans que demanaven que s'expulsés els pecadors de l'Església, que s'escandalitzaven que l'Església perdonés pecats, que intentaven separar-se de la gran Església per formar una Església de purs i sants, una Església de l'Esperit.

Tertulià, els montanistes, els novacians, els donatistes, els càtars i albigesos medievals, els espirituals de Joaquim de Fiore, els fraticelli franciscans, els hussites, els mateixos reformadors del segle XVI, tots ells van criticar durament els pecats de l'Església i van intentar edificar una Església realment santa, al marge de l'Església corrompuda del seu temps.

Però l'evangeli ens diu que només en l'eternitat se separaran els dolents dels bons, mentre que ara coexisteixen el blat i el jull (Mt 13, 24-30; 36-43), els peixos dolents i els bons (Mt 13, 47-50). A l'Església hi ha pecadors, als quals sempre s'ha ofert el perdó. Totes les exhortacions sobre el judici i el càstig final, expressades en un estil apocalíptic, l'única cosa que pretenen és cridar a la conversió. Conseqüentment, l'Església que pelegrina a la terra no solament conté pecadors sinó que ella mateixa és pecadora, ja que l'Església no és un ideal abstracte, sinó una realitat concreta¹⁶.

Hi ha com una tendència puritana en tothom que tendeix a amagar el pecat en l'Església. No deixa de ser curiós que a la cúpula de St. Pere del Vaticà es llegeixin les paraules que Jesús dirigeix a Pere, segons el text de Mateu: "Tu ets Pere i sobre aquesta pedra edificaré la meua Església" (Mt 16, 18), però s'hi ometen les dures paraules que a continuació, en el mateix evangeli, Jesús dirigeix a Pere: "Vés-te'n d'aquí, Satanàs! Em vols fer caure, perquè no veus les coses com Déu, sinó com els homes." (Mt 16, 23). És a dir, Pere és alhora roca ferma i pedra d'escàndol. Si això es pot afirmar del primer pastor de l'Església, què pot esperar-se de la resta dels fidels? Déu ha escollit per realitzar la seva missió homes i dones fràgils i pecadors, el que és dèbil i menyspreable del món perquè ningú no es gloriï a la presència de Déu (1Co 1, 26-29). El pecat de l'Església està lligat a la dimensió humana de l'Església.

Casta prostituta

Per això els Pares de l'Església, sensibles a aquest fet dolorós i escandalós per a molts, afirmen que l'Església és "casta meretrix", és a dir, "casta prostituta"¹⁷. Els Pares apliquen a l'Església les figures de les prostitutes de l'Antic Testament: Rahab (Js 2, 1-21; 6, 17-25), Tamar (Gn 38; Mt 1, 3), la dona d'Osees (Os 2), Babilònia (Jr, 50-51); Ap 17-19). No és Luter el primer a dir que l'Església ha caigut sota la captivitat de Babilònia, sinó que són els bisbes i escriptors de la l'Església primitiva els qui apliquen a l'Església aquestes imatges.

El Vaticà II, tot i que evita el terme d'Església pecadora, afirma clarament

que l'Església acull en el seu si els pecadors i necessita una purificació contínua, penitència i conversió (LG 8), només Maria és sense taca ni arruga (LG 65), els altres ofenem contínuament el Senyor i necessitem contínuament demanar perdó (LG 40). En el decret sobre l'ecumenisme es diu que l'Església necessita no solament purificació i renovació (UR 6), sinó contínua "reforma" (UR 8), fent servir la mateixa paraula que reivindicaven els Reformadors del segle XVI. I parlant de l'ateisme modern s'afirma clarament que moltes vegades els cristians "han velat més que no pas revelat el genuí rostre de Déu i de la religió" (GS 19).

Per això no podem mirar l'Església pecadora com quelcom exterior a nosaltres, com si nosaltres estiguéssim nets de pecat. L'Església pecadora carrega amb els nostres propis pecats, que enfosqueixen el rostre de l'Església i la fan menys transparent a l'evangeli. Tots som pecadors i necessitem la misericòrdia de Déu. No podem escandalitzar-nos, com els fariseus, que Jesús mengi amb pecadors i perdoni pecats. Qui estigui net de pecat, que tiri la primera pedra...

Rahner, comentant l'episodi de Jesús i l'adúltera (Jn 8, 1-11) afirma que aquesta adúltera és l'Església, la seva estimada esposa, la santa Església¹⁸.

3.4. L'Església està sota la força de l'Esperit

L'Església primitiva va ser molt conscient que el seu origen i que la seva vida estaven lligades a l'Esperit. Aquest Esperit, segons l'evangelista

Joan, ja va ser vessat el dia de Pasqua sobre els deixebles (Jn 20, 19-23). Lluc, amb un esquema narratiu més històric i pedagògic, situa l'efusió de l'Esperit en la festa de la Pentecosta (Ac 2, 1-13), on sota els símbols del vent impetuós i les llengües de foc s'expressa el que serà l'Esperit per a l'Església del futur: força, vida, calor, amor, comunicació i comunió. L'Esperit present en la creació (Gn 1-2) i en l'Antic Testament (patriarques, jutges, reis, profetes, savis...), floreix ara en l'Església. Els Fets del Apòstols són una descripció de com l'Esperit fa créixer l'Església en les diferents cultures, enmig de grans dificultats i persecucions. Tot el Nou Testament pressuposa aquesta acció dinàmica de l'Esperit en l'Església.

D'aquí neix la convicció que l'Església és temple de l'Esperit (1Co 3, 16) i per tant sense taca ni arruga, santa i immaculada (Ef 5, 27). I per això, quan l'Església és introduïda en el Credo Apostòlic, en connexió amb l'article tercer de la fe en l'Esperit, s'afirma que l'Església és "santa". També, com ja hem vist, el Pares de l'Església proclamen la paradoxa que l'Església és, alhora, santa i pecadora, "casta meretrix".

Encara que des del començament l'Església se sent estretament vinculada a Jesús, això no obstant, té la convicció que ha nascut no a Betlem ni a Natzaret sinó a Jerusalem, per Pasqua i Pentecosta. Més endavant, desenvoluparem el tema de la relació de l'Església amb Jesús, però ara volem destacar que l'Església no solament està lligada al Crist, sinó també a l'Esperit. Com afirma Ratzinger, una eclesiologia que vinculi exclusivament l'Església a l'encar-

nació, resulta massa terrenal i té el perill d'esdevenir mundana i secularitzar-se¹⁹.

Hi ha, doncs, dos principis constitutius de l'Església, el cristològic i el pneumàtic o de l'Esperit, que són com les dues mans amb les quals el Pare ens modela a la seva imatge i semblança, en expressió d'Ireneu²⁰.

L'oblit de l'Esperit

Doncs bé, al llarg dels segles, sobretot a partir del segon mil·lenni, la mà de l'Esperit ha quedat oblidada en l'Església, només s'ha destacat la mà del Fill i, d'aquesta manera, el Pare ha quedat manc²¹. La teologia ha oblidat, en gran part, l'Esperit Sant.

En el segon mil·lenni, la doctrina de l'Esperit ha quedat com desplaçada a l'àmbit de la vida devota dels fidels (per exemple, en els himnes *Veni Creator Spiritus* i *Veni Sancte Spiritus* o en les especulacions teològiques de la Trinitat, inaccessibles a la majoria del poble de Déu. Respecte de l'Església, semblaria que només la jerarquia posseís l'Esperit Sant i el comunica als fidels per la predicació i els sacraments.

D'aquí es dedueix que el poble es converteix en un element purament passiu en l'Església. En el segon mil·lenni no es parla de carismes, ni de participació del poble en la litúrgia ni en la vida de l'Església (nomenament de bisbes, opinió pública en l'Església...). Lògicament, el laïcat ha quedat totalment postergat i marginat.

L'Església oriental ha acusat l'Església llatina occidental de "cristomonisme", és a dir, de recolzar-se sola-

ment en l'acció de Crist, oblidant la dimensió de l'Esperit en l'Església. Un teòleg laic ortodox modern que va ser invitat al Concili Vaticà II, Paul Evdokimov, comenta que aquest oblit de l'Esperit per part d'Occident ha portat l'Església al fet que la institució jeràrquica de l'Església substituís la llibertat profètica, la divinització de la humanitat, la dignitat del laïcat i el naixement de la nova criatura²².

És a dir, l'oblit de l'Esperit afavoreix una visió de l'Església pràcticament identificada amb les seves estructures visibles i, en concret, amb la jerarquia. Més endavant tornarem sobre aquest tema, però ara volem citar un altre text d'un bisbe oriental, l'actual patriarca Ignació IV d'Antioquia, pronunciat el 1968 en el Consell ecumènic de les Esglésies a Uppsala:

"Sense l'Esperit Sant, Déu està lluny, Crist roman en el passat, l'evangeli és lletra morta, l'Església una simple organització, l'autoritat un domini, la missió una propaganda, el culte una evocació i la manera d'actuar cristiana una moral d'esclaus.

Però en l'Esperit, i en una sinergia (o col·laboració) indissociable, el cosmos és sostingut i gemega en el part del Regne, l'home està en lluita contra la carn, Crist ressuscitat és aquí, l'evangeli és força de vida, l'Església significa la comunió trinitària, l'autoritat és un servei alliberador, la missió és Pentecosta, la litúrgia és memorial i anticipació, la manera d'actuar humana queda divinitzada"²³.

De tot això es dedueix que l'oblit de l'Esperit redueix la vida del cristià a l'Església a la submissió i l'obediència

a la jerarquia, al ritualisme i al moralisme. ¿És estrany que aquesta forma d'entendre i de viure la fe en l'Església avui hagi entrat en crisi?

Tanmateix, l'Esperit es mou...

Tanmateix, malgrat l'oblit de l'Esperit per part de la teologia, l'Esperit no ha deixat d'actuar en l'Església. Tota la història de l'Església està plena d'aquesta presència misteriosa, moltes vegades anònima, fins i tot desconcertant, de l'Esperit. Tots els moviments profètics que han sorgit en l'Església són fruit de l'Esperit: el martiri dels primers segles, el monacat quan l'Església es torna oficial, els moviments laicals medievals a favor de la pobresa, la Reforma tant protestant (Luter, Calví, T. Müntzer...) com catòlica (Ignasi, Teresa, Joan de la Creu...), els moviments socials moderns que reivindicaven una societat més igualitària, fraterna i lliure, els moviments teològics que van precedir el Vaticà II (moviments bíblic, patristic, litúrgic, ecumènic, pastoral, social...), els signes del temps dels nostres dies (feminisme, ecologia, pacifisme, respecte a les cultures i religions, moviments d'alliberament...), etc.

La santedat de l'Església, els seus màrtirs, els seus missioners, els seus místics i místiques, els seus artistes i pensadors, l'heroisme de tanta gent anònima que viu la fe en el silenci de cada dia, la fidelitat en el matrimoni i en la vida religiosa, la generositat de tantes persones que treballen pels pobres, l'entrega de les mares i la preocupació per transmetre la fe als seus fills, l'entusiasme de tants joves en les formes més va-

riades de voluntariat, l'espiritualitat de les diverses esglésies cristianes, la vitalitat de totes les religions..., són fruit de l'Esperit.

Fins i tot l'Església jeràrquica que silenciava l'Esperit en la seva doctrina, moltes vegades s'ha vist obligada a reconèixer-lo present i a no extingir-lo (1Te 5, 19), encara que aquest esperit fos una crítica a la mateixa estructura eclesial. Innocent III, en el cim de la teocràcia pontifícia de la Cristiandat medieval, acaba aprovant el carisma de Francesc d'Assís, que és una crítica implícita, però clara, a l'Església de poder.

Sortosament, el Vaticà II ha tornat a reconèixer aquesta presència de l'Esperit en l'Església: és qui la vivifica, la guia a la plenitud, l'enriqueix de dons, la rejoveneix i la condueix a la unió consumada amb el Senyor (LG 4).

Hem de relacionar amb l'Esperit tot el que hem dit abans. L'Esperit és qui ens porta a la fe en Déu i en Crist, i és qui ens possibilita experimentar des de dins el Misteri. L'Esperit és qui condueix l'Església a realitzar el Regne de Déu, més enllà de les seves fronteres. L'Esperit és qui garanteix la santedat de l'Església més enllà de la seva prostitució i el seu pecat, fent que el pecat no triomfi en l'Església, ni que les portes de l'infern prevalguin sobre ella (Mt 16, 18), i que l'Església es converteixi en una sinagoga estèril.

Evidentment, l'Església no té l'exclusiva de l'Esperit, però l'Esperit hi resideix d'una forma peculiar. Ireneu ho va expressar dient que "on hi ha l'Església, allí també hi ha l'Esperit. I allí on hi ha l'Esperit de Déu, allí hi ha l'Església i tota gràcia"²⁴. Avui podríem

dir que l'Església és el sagrament de l'Esperit.

En conclusió, la qüestió que se li planteja al creient d'avui que viu enmig d'aquesta forta crisi eclesial és la següent: ¿creiem que l'Esperit no solament va fer néixer l'Església en el passat sinó que continua guiant i acompanyant l'Església avui, enmig d'aquest nostre món modern, secularitzat, globalitzat i postmodern...? Si no creiem en aquesta presència de l'Esperit en l'Església concreta d'avui, la nostra pertinença a l'Església i el fet de sentir-nos Església no tindria sentit.

3.5. L'Església no s'identifica simplement amb la jerarquia

Aquesta afirmació es dedueix de tot el que hem vist, però convé explicitar-la atès que és una de les arrels més profundes del malestar eclesial d'avui.

L'Església és apostòlica

Per evitar malentesos afirmem clarament que l'Església és "apostòlica", està edificada sobre el ciment dels apòstols i profetes, i té el mateix Crist per pedra angular (Ef 2, 20). Aquesta apostolicitat de l'Església, que amb el temps s'estructurarà en episcopat, presbiterat i diaconat, constitueix el que es coneix com la jerarquia de l'Església, que presideix el Papa com a bisbe de Roma.

Però per al Nou Testament, el cap de l'Església no és el Papa sinó el Crist (Col 1, 18). La mateixa designació del Papa com a Vicari de Crist és més medieval que primitiva, atès que per a l'Església del temps dels Sants Pares, el

Vicari de Crist, és a dir, el qui actua en lloc seu és l'Esperit Sant (per exemple, en Tertulià) i els pobres són també anomenats vicaris de Crist²⁵. El Papa, per a l'Església primitiva, és el Vicari de Pere, el qui actua en lloc seu en l'Església: mantenir-la unida en la fe i en la comunió.

Els pastors de l'Església, certament, no són simples delegats de la base, presideixen la comunitat en nom de Crist, però també en nom de tot el poble (LG 10). Els pastors en el seu magisteri no ensenyen la seva pròpia doctrina o teologia sinó la de Crist, conservada en la tradició de l'Església. La mateixa infal·libilitat de què gaudeix el Papa en certes ocasions, segons el Vaticà I, no fa sinó expressar la infal·libilitat que el Senyor va voler que gaudís tota l'Església (DS 3074). Per això no es pot definir un nou dogma si no forma part de la fe de tota l'Església.

Ignasi, en les seves regles per sentir en l'Església, parla de "tenir l'ànim aparellat i prompte per obeir la vera esposa de Crist nostre Senyor que és la nostra santa mare Església jeràrquica" (EE 353). Però per a Ignasi, l'Església no s'identifica amb la jerarquia, sinó que "jeràrquica" és un adjectiu que qualifica tota l'Església i equival a "apostòlica".

Cap catòlic no pot dubtar que cal estar en comunió pastoral amb el Papa, bisbe de Roma i els altres bisbes que són els successors dels apòstols, fet que implica, entre altres coses, la docilitat al seu magisteri; tot i que, evidentment, en sana teologia cal distingir el magisteri infal·lible del Papa i els bisbes del magisteri no infal·lible, també anomenat

autèntic, enfront del qual poden haver-hi legítimes raons per dissentir.

El risc de la jerarcologia

Però el que ha succeït en el transcurs dels segles, sobretot des del segon mil·lenni, és que l'anomenada jerarquia s'ha absolutitzat i sacralitzat de tal manera que ha arribat a identificar-se amb la totalitat de l'Església: la jerarquia "és" l'Església, l'Església "és" el Papa. Desapareixen les nocions de Poble de Déu, de comunitat, no diguem de laïcat. Hi ha un abisme entre clergues i laics, el sagrament de l'orde divideix l'Església en dos sectors ben definits i contraposats: els qui tenen poder per ensenyar, administrar els sagraments i manar, i els qui només tenen la missió d'oïr, callar i deixar-se conduir com un ramat dòcil. L'Església és una societat de desiguals (Pius X). D'aquesta manera, com va denunciar, en el seu temps, el futur cardenal Y. Congar, l'eclesiologia es va convertir en "jerarcologia".

Tràgiques conseqüències

Com hem vist abans, això és conseqüència d'haver oblidat la dimensió de l'Esperit com a principi de l'Església, juntament amb Crist, i d'haver derivat en una visió unilateral i empobrida de l'Església: institució, estructura visible, jerarquia.

Les conseqüències d'aquest reduccionisme han estat molt greus al llarg de tota la història de l'Església, fins als nostres dies. En la manera habitual de parlar, no solament dels Mitjans de Comunicació social, sinó dels mateixos catòlics, la paraula "Església" equival a

jerarquia, al Papa i als bisbes. Així, acostumem a dir: l'Església ha dit, l'Església ha prohibit, l'Església ha condemnat, l'Església ha criticat el govern... per referir-nos a actuacions del Papa o d'una conferència episcopal o, fins i tot, d'un bisbe local. Molts escriptors, teòlegs i historiadors de l'Església cauen en el mateix sofisma.

No neguem que la jerarquia pugui tenir una representació eclesial i, en un cert sentit, pugui simbolitzar tota l'Església. Però aquest llenguatge és ambigu i porta a la confusió, atès que no podem acceptar que la jerarquia sigui identificada amb la totalitat de l'Església, de la mateixa manera que l'Església és símbol del Regne però l'Església no pot identificar-se amb el Regne de Déu.

Per aquest motiu, es comprèn que les dificultats, crítiques i reticències dels fidels contra la jerarquia es converteixin *ipso facto* en dificultats contra "la" Església de Crist.

Però, afortunadament, l'Església és més àmplia que la jerarquia, és tota la comunitat de batejats, el Poble de Déu, com va expressar el Vaticà II avantposant, en la *Lumen Gentium*, el capítol del Poble de Déu (LG II) als de la jerarquia (LG III), els laics (LG IV) i la vida religiosa (LG V).

Algunes dades de la història

G. Bernanos, en la seva *Carta als anglesos*, té una feliç expressió d'una gran profunditat eclesiològica: "No són els mateixos homes els qui Déu ha escollit per mantenir la seva Paraula que els qui ha escollit per realitzar-la". Això, que ja es va manifestar a l'Antic Testament, es

continua verificant en la història de l'Església. És la paràbola del bon samarità, on el sacerdot i el levita passen de llarg de costat del ferit del camí per no contagiar-se d'impuresa ni arribar tard al temple (Lc 10, 29-37).

La història ens diu que moltíssimes vegades, no solament en el passat sinó també en el present, la jerarquia s'ha convertit en signe d'escàndol per a l'Església. I l'Església ha tirat endavant gràcies als sectors no jeràrquics.

El cardenal Henry Newman, gran coneixedor de la història de l'Església, afirmava que havia quedat molt impressionat en descobrir que, al voltant del segle IV, molts bisbes van caure en l'heretgia de l'arrianisme, mentre que el poble senzill va mantenir la fe ortodoxa. També la història de les missions reconeix que, durant segles, cristians del Japó van mantenir la seva fe sense tenir sacerdots enmig d'ells. Ja alguns Pares de l'Església, com Atanasi i Hilari, havien afirmat que "les oïdes dels fidels són més santes que les boques dels sacerdots", és a dir, que els fidels interpreten bé fins i tot els ensenyaments no correctes del clergat.

Amb raó, el Vaticà II ha reivindicat el valor de la fe del poble, el sentit de la fe (el *sensus fidelium*) i, fins i tot, arriba a dir que aquesta fe és infal·lible quan està en comunió amb la tradició de tota l'Església (LG 12). Els mateixos fidels gaudeixen del carismes de l'Esperit (cf. 1Co 12, 11; 12, 7) per al servei de tota l'Església (LG 12). També el Vaticà II dirà que els laics tenen el dret i, fins i tot, el deure de manifestar el seu parer respecte al bé de l'Església, citant un text de Pius XII que afirma que en les

batalles decisives, no poques vegades les iniciatives més felices neixen del front (LG 37, nota 7).

La recepció

Encara més, la teologia moderna (Congar, Grillmeier...) ha redescobert la importància que tenia per a l'Església dels primers segles que els fidels cristians assimilessin vitalment el que la jerarquia els proposava. Aquesta "recepció" no és simplement obediència sinó un assentiment de cor, com l'"amén" eclesial de la litúrgia. Quan es va celebrar el Concili d'Efes, el 431, els fidels esperaven a les portes de la basílica la sortida dels bisbes. I quan aquests els van dir que havien definit que Maria era la Mare de Déu, el poble esclatà en aplaudiments, és a dir, "va rebre" el dogma amb alegria i satisfacció. És molt diferent la situació quan el poble no "rep" una doctrina, sinó que la "contesta", cosa que no significa, necessàriament, una falta d'obediència, sinó que en aquesta exposició doctrinal hi ha alguna cosa inadmissible, per incomplet, immadur, inoportú o parcial. Pensem en el que va passar quan Pau VI la publicar l'encíclica *Humanae vitae* sobre el control de natalitat...

La història ens confirma que, en els moments més difícils, ha estat el pol profètic de l'Església, laics i laïques, religiosos i religioses, els qui han salvat l'Església de situacions de crisi: el monacat, els moviments mendicants medievals, la reforma de l'època moderna, els moviments socials catòlics, els moviments teològics entorn del Vaticà II, els qui propugnen que "una altra Església és possible"...

No és casual que el Vaticà II hagi admès tot això, després d'haver reconegut, com ja hem vist, que tota l'Església està sota la força i la inspiració de l'Esperit Sant (LG 4). Sense l'Esperit Sant, l'Església es redueix a una mera organització, una simple institució. La doctrina i praxi de la "recepció" implica que tot el cos eclesial està animat per l'Esperit, és actiu i participatiu, no solament passiu. És l'Esperit el qui converteix l'Església en comunió trinitària i en dinamisme profètic al servei del Regne.

Per què no reconèixer la santedat, tant vegades amagada i anònima, de la fe dels pobres, de les velletes que van a missa sovint resant només el rosari, dels capellans de poble que mantenen la fe enmig de penúries econòmiques, dels màrtirs innocents del passat i del present, de les famílies autènticament cristianes, etc.? Les canonitzacions oficials romanes no recobreixen ni reconeixen tota la santedat amagada de l'Església del Poble de Déu.

3.6. L'Església és l'Església del Jesús històric i pobre de Natzaret

Tot el que hem dit fins ara quedaria incomplet si no hi afegíssim que l'Església està estretament lligada al Senyor Jesús, a Jesucrist Ressuscitat, és l'Església de Crist, es fonamenta en Ell (Ef 2, 10; Mt 21, 33-46).

Això es comprèn millor si mostrem que la història de la salvació està travessada per la llei de l'encarnació. L'Esperit no s'oposa a Crist sinó que l'Esperit és el qui fa possible l'encarnació de Jesús i el guia tota la seva vida. L'Esperit és el qui fa néixer l'Església,

que continua l'obra de Jesús en la història.

És a dir, Déu no deixa la creació abandonada a la seva sort, sinó que intervé en la història, primer preparant el poble d'Israel i després per l'encarnació de Jesús (LG 9).

Però pel fet de néixer l'Església per Pasqua-Pentecosta, té el risc d'identificar-se tant amb el Jesús gloriós i resuscitat que oblidí l'encarnació i cregui que ja ha arribat el regne del Déu. De fet, en el mateix Nou Testament hi ha alguns textos (als Fets dels Apòstols, Efesis i Colossencs) que podrien conduir a un cert triomfalisme eclesial.

Els perills de l'Església de Cristiandat

Mentre l'Església va ser perseguida per l'Imperi romà i els cristians morien màrtirs a les arenes del circ romà o a la foguera, aquest perill de triomfalisme no existia.

Però amb el reconeixement de l'Església com a religió oficial de l'imperi en temps de Teodoci (380), quan l'església deixa la clandestinitat i les catacumbes, el perill tornà a sorgir. Eusebi de Cesarea, en descriure'ns el banquet que l'emperador Constantí va oferir als bisbes reunits en el Concili de Nicea, l'any 325, creu veure ja present el Regne de Crist²⁶. D'altres observadors més aguts que Eusebi de Cesarea, aviat s'adonaran de l'ambigüitat de la situació de l'Església nascuda amb el constantinisme i dels riscos d'aquesta estreta unió entre l'Església i l'Imperi.

Així, St. Hilari diu sobre l'emperador cristià Constanci que "ens apunyala per l'esquena, però ens acaricia el ven-

tre (...) aconseguix ser perseguidor sense fer màrtirs”²⁷.

Una conseqüència d'aquesta ambigua situació de Cristiandat és que la jerarquia de l'Església és la que primer s'identifica amb el Regne de Déu i es torna poderosa. Des del poder no solament econòmic sinó també polític, moral i religiós, la jerarquia condemna els heretges a la foguera, promou croades, fa proselitisme, destrueix cultures i religions dient que són obra del dimoni, s'alia amb els grans d'aquest món perquè la defensin, destrueix prínceps, excomunica, confon l'honor de Déu i la seva glòria amb “el seu” propi honor i glòria.

Tornar a l'evangeli

El risc és oblidar el misteri de l'encarnació de Jesús, el seu buidament o kénosis de què ens parla sant Pau (Fl 2, 1-11) i, en general, tota la vida del Jesús històric transmesa pels evangelis: el seu naixement pobre a Betlem, la seva vida durant trenta anys de fuster humil, la seva predicació contra la riquesa i el poder, la seva opció pels marginats, la seva preocupació per alleujar el sofriment del poble (*óchlos*) del qual es compadia profundament, la seva oposició als poderosos i a tots els qui utilitzaven la religió per oprimir el poble, els seus conflictes continus amb les autoritats religioses d'Israel, la seva mort com a blasfem i malfactor en una creu, entre dos subversius.

L'Església tendeix a oblidar contínuament que és l'Església del Jesús pobre de Natzaret, l'Església del crucificat, que el seu missatge no és el de la saviesa d'aquest món, sinó el de la creu

(1Co 1, 17-31). La mateixa resurrecció de Jesús no permet desvincular-lo de la seva creu: el ressuscitat és el crucificat, les seves nafres continuen fresques en el seu cos gloriós (Jn 20, 25-29).

Es comprèn que tots els moviments profètics que han sorgit en l'Església al llarg de la història hagin demanat la tornada a l'Església dels orígens, fidel a la Paraula, pobra, humil, evangèlica, comunitària, acollidora, respectuosa, propera al poble pobre, en fi, tornar a l'Església del crucificat.

Per això la proposta profètica de Joan XXIII, poc abans del Vaticà II, que l'Església fos sobretot l'Església dels pobres, tot i que a alguns els pogué semblar revolucionària i sospitosa, en el fons era summament evangèlica, lligada a la tradició més genuïna de l'Església.

Cal confessar que aquesta idea de Joan XXIII no va arribar a ser reconeguda en els textos conciliars, tret d'algunes al·lusions esporàdiques (LG 8; GS 1). Els bisbes i teòlegs més influents en el concili pertanyien al món centroeuropeu i nord-americà, i estaven més preocupats per com dialogar amb el món desenvolupat i secular de la modernitat, que pels pobres del tercer món.

La interpel·lació de les Esglésies del tercer món

Seràn les Esglésies del Tercer món, i molt concretament l'Església llatinoamericana, les que portaran endavant la utopia del Papa Joan d'una Església especialment dels pobres.

Les Esglésies del Primer món no poden tancar-se en elles mateixes, ni creu-

re que els únics problemes de l'Església són els lligats amb la modernitat il·lustrada, moltes vegades unida a la burgesia. La major part de la humanitat i de la mateixa Església universal viu als països pobres de Sud, on la vida de cada dia no està assegurada sinó amenaçada, cal lluitar per la vida, pel pa de cada dia: falten habitatges, falta atenció sanitària, falten escoles, l'esperança de vida és curta, falta treball, hi ha governs moltes vegades dictatorials i corruptes, es viu sota la dependència econòmica dels països rics i de les seves empreses multinacionals, les cultures originàries són marginades, les dones són discriminades i són les que més carreguen amb el pes de la pobresa, hi ha nens al carrer i bandes juvenils que busquen sobreviure de vegades amb violència, la natura és explotada a favor de les companyies estrangeres, hi ha lluites tribals i violència guerrillera...

I, tanmateix, en aquests països hi ha grans valors humans, culturals i religiosos i, concretament a l'Amèrica Llatina, predomina la fe cristiana i l'Església catòlica ha viscut un temps de profunda erupció volcànica de l'Esperit després del Vaticà II.

Sense caure en triomfalismes que ens apartarien de l'Església del Jesús de Natzaret, sí que podem testimoniar a les altres Esglésies el que el Senyor ha fet enmig de l'Església llatinoamericana²⁸.

S'ha tornat a l'Església del Jesús històric i pobre de Natzaret, fet que implica recuperar una sèrie de categories: la centralitat del Regne de Déu en la predicació de Jesús, la seva opció pels qui tenen la vida amenaçada, el seu enfrontament amb el sistema polític (Pax

Romana) i religió (Teocràcia jueva) que el condemnen a mort. La resurrecció de Jesús significa que el Pare dóna la raó a les opcions de Jesús i es posa de part de les víctimes. També s'ha recuperat la importància del seguiment de Jesús, com a categoria central del cristianisme.

En la pràctica eclesial, les conferències de l'episcopat llatinoamericà a Medellín (1968) i Puebla (1979) han sentit el clam del poble oprimint i han fet una opció profètica preferencial pels pobres. A l'episcopat han sorgit figures extraordinàries, veritables Sants Pares de l'Església llatinoamericana i del Carib, que sense ser teòlegs professionals, s'han acostat al poble i han fet opcions pastorals realment evangèliques en defensa del poble marginat i exclòs, denunciant la injustícia i la mort, i han apostat per una societat nova, fraterna i justa. Aquests Sants Pares de l'Església llatinoamericana²⁹, veritables pares en la fe i veritables sants, van ser acusats per molts de marxistes i, de vegades, inclosos pels seus mateixos germans de l'episcopat i per Roma, però van ser fidels a l'evangeli i al seu poble fins al final, fins i tot donant la vida per les seves ovelles com Angelelli, Romero i Gerardi.

Al costat dels bisbes i en estreta comunió amb ells, altres sectors de l'Església llatinoamericana han començat un estil nou de ser cristians i de ser Església, Neixen les comunitats eclesials de base entre els pobres, molts laics es comprometen des de la seva fe a la transformació de la societat amb la seva presència en els afers socials i polítics, altres homes, i sobretot dones, as-

sumeixen responsabilitats en la pastoral de l'Església (agents de la Paraula, catequistes...), molts grups de vida religiosa, sobretot femenina, s'insereixen entre els més pobres a barris marginals de la ciutat, al camp, entre indígenes i afroamericans, miners, etc., molts sacerdots s'acosten al poble i comparteixen la seva vida, entre tots ells hi ha màrtirs per la justícia del Regne. La teologia llatinoamericana de l'alliberament acompanya aquests processos, hi reflexiona, torna la Bíblia al poble i també pateix persecució i, fins i tot, martiri.

Certament, des de la dècada dels 90, les coses han canviat tant socialment com eclesialment. Però els fets viscuts en els 70-90 constitueix un signe esperançador per a tota l'Església que és

possible tornar als orígens evangèlics de l'Església, al Jesús de Natzaret, a l'Església dels pobres. L'Esperit no deixa de fer-se present i d'actuar en l'Església.

3.7. Conclusió

En conclusió de tot aquest llarg recorregut per algunes veritats oblidades, podem afirmar que l'Església, certament menor que Déu i que el Regne, humana i divina, santa i pecadora, que no s'identifica sense més amb la jerarquia, està sota la força de l'Esperit i és l'Església del Jesús pobre de Natzaret. És un misteri, que forma part del projecte de la Trinitat per al món (LG 1), un sacrament de salvació universal (LG 1; 9; 48).

4. ACTITUDS CRISTIANES DAVANT L'ESGLÉSIA D'AVUI

Aquesta il·luminació teològica ha d'ajudar-nos a prendre actituds pràctiques en aquesta situació d'hivern eclesial d'avui. No donarem noves regles per sentir en l'Església però podem oferir algunes pistes que orientin la nostra realitat i tasca. L'Esperit del Senyor ens ajudarà a discernir en cada context com ho podem concretar.

4.1. Gràtitud i amor

No seria just quedar-nos amb els aspectes negatius de l'Església del passat i del present, sense reconèixer tot el que hem rebut de l'Església, encara que sigui enmig de totes les seves contradiccions i incoherències.

Gràcies a l'Església hem rebut la fe cristiana, l'evangeli, els sagraments, des

del baptisme a l'eucaristia i d'ella esperem rebre també la unció del malalt. L'Església ens ha ensenyat a pregar, a perdonar i a demanar perdó, a estimar tothom, especialment els més necessitats, a tenir confiança filial en el Pare, a buscar primer de tot el Regne de Déu, a esperar en la resurrecció final. Per mitjà d'ella coneixem Jesús, la seva vida, els seus ensenyaments, la seva creu i re-

surrecció. Ens ha ensenyat a pregar a Maria, a venerar els sants, a imitar les seves virtuts. Ella dóna sentit a la nostra vida, al treball, al sofriment i a la mateixa mort. Si tenim una visió no màgica ni fatalista del món sinó esperançadora i si treballem per millorar-lo i fer que sigui més humà i just, és degut, en gran part, a l'Església. L'amor, la solidaritat, el sentit de justícia i de llibertat, la recerca de la pau, la reconciliació i el perdó, la valoració de la raó, de la ciència i de les cultures... s'alimenten de l'ensenyança evangèlica que l'Església ens ha transmès. La major part dels drets humans que professem (el dret a la vida digna, a la llibertat, al respecte de les minories, el respecte a tota persona...) tenen en l'Església la seva arrel última, encara que en el món secularitzat d'avui molts no ho reconeguim.

Una petita novel·la del Nobel rus, Alexander Solzhenitsin, titulada *La casa de Matryona*, pot servir-nos de símbol narratiu del que estem dient.

En un petit poble rus hi viu la Matryona, una dona gran, pobra, que només té dues cabres. Però la Matryona ajuda els més pobres del poble, ensenya catecisme als nens, aconsella els matrimonis en crisi, quan hi ha una boda ajuda a preparar el convit de noces, en cas d'alguna defunció sempre està disposada a col·laborar amb la família que està de dol, sempre està disponible per servir a tothom.

Un dia la Matryona es mor i aleshores el poble s'adona que la Matryona era realment l'ànima de la comunitat.

Solzhenitsin acaba aquí la seva petita història. Però podem veure-hi com una paràbola de l'Església. Què seria de

la humanitat, de nosaltres, sense l'Església?

4.2. Fidelitat crítica

Evidentment, s'entendria malament tot el que hem dit abans si es tragués la conclusió que la nostra missió a l'Església es redueix a obeir, callar, lloar tot el que succeeix en l'Església. L'obediència i la fidelitat als pastors i al seu magisteri doctrinal és essencial per al cristià. Sempre s'hi ha insistit. Però aquesta fidelitat ha de ser madura, crítica, fins i tot, conflictiva.

Correspon a l'autoritat, també a l'eclesial, mantenir la tradició, l'equilibri de forces, l'harmonia, la cohesió en el grup, no precisament obrir nous camins³⁰.

L'autoritat no desitja canvis, prefeix mantenir la situació present. Per això, difícilment, els dinamismes de canvis neixen de l'autoritat. Encara més, l'autoritat frena els canvis, condemna i culpabilitza els dissidents, els acusa de desobedients. Fins i tot presenta com a intocables, qüestions que en realitat són discutibles. S'hauria de tenir més present l'afirmació del Vaticà II que en moltes qüestions, fins i tot greus, els fidels no esperin respostes dels seus pastors (GS 43).

Els cristians incòmodes

La història de l'Església ensenya que molts avenços s'han produït a partir d'aquestes dissidències, transgressions i, fins i tot, desobediències. Molts cristians incòmodes van aconseguir avenços en els diferents camps de la te-

ologia i de la praxi cristiana. La forma personalitzada de celebrar el sagrament de la penitència, l'anomenada després confessió individual, introduïda pels monjos irlandesos, al començament va ser totalment rebutjada per l'autoritat eclesiàstica que volia mantenir la rigidesa de la penitència canònica primitiva, fins que al cap d'un temps es va proposar com a model de celebració penitencial obligatòria per a tota l'Església. Els exemples es podrien multiplicar.

La història també ensenya que moltes doctrines ensenyades pel magisteri ordinari després van ser retractades. Pensem, per exemple, en algunes declaracions de la Comissió Bíblica, com la que ensenyava que el Pentateuc tenia per autor Moisès, o en algunes afirmacions del magisteri, com la que condemnava la vacuna com antinatural... tot això ja ha estat àmpliament estudiat³¹.

De tot això es dedueix que la fidelitat al magisteri pot i, fins i tot, ha de ser crítica. Per això, el cardenal Ratzinger, en la presentació de la *Instrucció sobre la vocació eclesial del teòleg*, no va dubtar a afirmar que “la teologia no és simplement i exclusivament una funció auxiliar del magisteri; no ha de limitar-se a aportar arguments a favor del que afirma el magisteri”, atès que, en aquest cas, el magisteri i la teologia s'aproximarien a una ideologia que l'únic que pretén és el manteniment del poder³².

Aquests cristians incòmodes no són dissidents “de” l'Església, ja que mantenen la seva fidelitat i comunió eclesial, sinó “en” l'Església, en la qual en molts temes no vinculants pot donar-se

llibertat. Aquesta actuació forma part del que en teologia de l'Església s'anomena “recepció”, que pot manifestar-se també com a refús i dissidència. Aquest sentit crític i d'avançada acostuma a produir moltes tensions i sofriments a l'Església, com ho han experimentat molt sants i moltes persones profètiques que han obert camins en l'Església.

D'aquesta manera, l'autoritat del magisteri que manté la tradició de l'Església i la fidelitat crítica d'alguns sectors més profètics, no estan en contradicció, sinó que són dues funcions diferents i complementàries en l'Església. El que és important és mantenir el diàleg i la comunió.

El gran eclesiòleg Y. Congar ha estudiat molt el tema de les reformes en l'Església i ha establert una sèrie de principis perquè aquestes reformes siguin veritables³³: conèixer bé la realitat, no deixar-se portar per eslògans, sentir-se un mateix pecador, sentir-se part de l'Església, no criticar des de fora ni des de dalt, mantenir llibertat i fidelitat, com Pau davant de Pere (Ga 2, 11s.) com St. Bernat davant el Papa Eugeni III (a qui acusa de ser més successor de Constantí que de Pere...), fer-ho des d'un clima de diàleg amb els responsables, creure que l'Esperit està en l'Església i no l'abandona, produeix sants i no para de renovar-la contínuament.

Tot això ens porta a concloure que la nostra fidelitat a l'Església ha de ser sempre madura, no infantil, i moltes vegades crítica i, fins i tot, conflictiva. L'Esperit fa avançar així l'Església. Però això suposa, moltes vegades, acceptar la creu.

4.3. Esperar contra tota esperança

La vida del cristià en l'Església d'avui no és gens fàcil. A molts cristians ens “dol l'Església”. En aquesta situació cal “esperar contra tota esperança”, com Abraham (Rm 4, 18), com el mateix Jesús que mor abandonat a la creu, sense arribar a veure el fruit de la seva missió a la terra. Avui la pertinença a l'Església, sentir-se Església, passa per la creu.

Quan Ignasi de Loiola va escriure les seves regles per sentir-se en l'Església, no podia imaginar com seria de costós viure aquesta fidelitat eclesial. Pau III no va ser en la seva vida privada cap model de perfecció cristiana i, tanmateix, Ignasi posa la Companyia de Jesús al seu servei i al dels seus successors, com un quart vot pel que fa a les missions que el Papa vol confiar-los. També Ignasi va tenir dificultats amb el cardenal Caraffa i quan aquest va ser nomenat Papa amb el nom de Pau IV, a Ignasi se li van estremir tots els ossos i es va retirar a pregar a la capella, d'on només va sortir quan va estar serè. Els últims anys de la vida d'Ignasi van ser una autèntica nit fosca eclesial, atès que havia d'obeir un home que mai no havia demostrat afectar ni a Ignasi ni a la Companyia, que no va ajudar gens al manteniment del Col·legi Romà que tenia una gran necessitat i que després de la mort d'Ignasi va intentar introduir el cor en la Companyia i no va dubtar a qualificar Ignasi de “tirà”. Doncs bé, l'última voluntat d'Ignasi, malalt de mort, va ser demanar al seu secretari Polanco que anés al Vaticà a demanar la benedicció del Papa Pau IV, un home que, si volia, podia desfer la

Companyia. Ignasi mor sota la benedicció de Pau IV³⁴.

Teresa de Jesús, que va tenir grans conflictes amb la jerarquia del seu temps, mai no va renegar de la seva pertinença a l'Església i al final de la seva vida va poder exclamar: “per fi moro filla de l'Església”.

Al segle XX, tenim testimonis de grans homes, molts d'ells teòlegs, que van patir molt a l'Església i per l'Església i es van mantenir fidels fins al final de les seves vides.

Henri de Lubac, destituït de la seva càtedra de Teologia de Lyon-Fourvière, en temps de Pius XII, després de l'encíclica *Humani Generis* (1950), va escriure en aquesta situació de sospita i marginació eclesial el seu llibre *Meditación sobre la Iglesia*, que és un testimoni de la seva fe i amor a l'Església³⁵. Després, va ser teòleg del Vaticà II i, més tard, nomenat cardenal per Joan Pau II.

Un altre gran teòleg, el dominic Yves Congar, també destituït de la seva càtedra de Le Saulchoir-París, en les mateixes circumstàncies que de Lubac, ens ha deixat en el seu *Diari* el testimoni estremidor del seu sofriment en ser condemnat pel Sant Ofici i, fins i tot, desterrat fora de França:

“Pràcticament, m'han destruït. En la mesura de la seva capacitat, m'han destruït. Se m'ha desproveït de tot allò en què he cregut i a què m'he lliurat: ecumenisme (des de 1939 no he fet res o gairebé res), ensenyament, conferències, activitat amb sacerdots, col·laboració a *Témoignage chrétien*, etc., participació en els grans congressos (per ex., Intel·lectuals catòlics). No han tocat el

meu cos; en principi, no han tocat la meua ànima; no se m'ha demanat res. Però la persona d'un home no es limita a la seva pell i a la seva ànima. Sobretot, quan aquest home és un apòstol doctrinal, "és" la seva activitat, "és" els seus amics, les seves relacions, "és" la seva irradiació normal. Tot això m'ha estat retirat; se m'ha trepitjat i així se m'ha ferit profundament. Se m'ha reduït a no-res i, consegüentment, se m'ha destruït. Quan, en certs moments, repasso el que havia somiat ser i fer, el que havia començat a realitzar, em domina un immens desconsol"³⁶.

Congar no es deixa portar pel desànim ni l'amargor, continua treballant des de l'exili i, un cop rehabilitat per Joan XXIII i nomenat perit conciliar, serà un dels grans teòlegs del Vaticà II i, al final de la seva vida, accepta ser nomenat cardenal per Joan Pau II.

K. Rahner, tot i que no va haver de renunciar a la seva càtedra d'Innsbruck, va tenir grans dificultats amb Roma, que li va imposar una censura prèvia a tots els seus escrits, va ser un gran home d'Església. N'hi ha prou amb aquest testimoni:

"L'Església a la qual servim, a la qual hem consagrat la nostra vida, per la qual ens consumim personalment, és l'Església que pelegrina, l'Església dels pecadors, l'Església que per mantenir-se i conservar-se en la veritat, en l'amor i en la gràcia de Déu, necessita el miracle quotidià i extraordinari d'aquesta mateixa gràcia. Només veient-la així podrem estimar-la de la manera adequada"³⁷.

Un altre gran teòleg, el moralista redemptorista Bernhard Häring, que va

patir in comptables dificultats amb Roma, fins a afirmar que preferia els interrogatoris dels agents de Hitler als de la Cúria Romana, professa fins al final de la seva vida un gran amor a l'Església:

"Estimo l'Església perquè Crist l'estima fins en els seus elements més externs. L'estimo, fins i tot allà on descobreixo, amb dolor, actituds i estructures que jutjo que no estan en harmonia amb l'evangeli. L'estimo tal com és perquè Crist m'estima amb tota la meua imperfecció, amb totes les meves ombres, i em dona l'empenta constant per arribar a ser el que correspon al seu pla salvador. (...) Caminem en aquesta línia i pensem, agraïts, en tot el bé que ha brollat i continua brollant en l'Església."³⁸.

Finalment, Pedro Arrupe, un dels homes d'Església més profètics dels anys del Vaticà II i més devots del Papa, pateix al final de la seva vida una profunda nit fosca. Aquesta ja va començar en temps de Pau VI, però s'agreujà amb Joan Pau II. Arrupe desitjava renunciar al seu Generalat a la Companyia de Jesús i convocar una Congregació General per l'any 1980, però Joan Pau II no li ho va permetre. A l'agost de 1981, Arrupe, de tornada de les Filipines, pateix un atac cerebral que li afecta la parla i nomena Vicari General el P. V. O'Keef. A l'octubre del mateix any, rep una carta del Papa en la qual se li comunica que Joan Pau II, en lloc del Vicari General nomenat per Arrupe, ha nomenat com a Delegat Pontifici seu per a la Companyia el P. Paolo Dezza i que, de moment, s'ajorna tota convocatòria de la Congregació General. Arrupe, sense poder parlar, rep la notí-

cia plorant. En el fons es desqualificava la manera de govern d'Arrupe i s'intervenia la Companyia.

Després de dos anys de calvari, per fi el 1983 es pot reunir la Congregació General en la qual Arrupe dimiteix i és nomenat el seu successor el pare P. H. Kolvenbach. Pedro Arrupe acaba els

seus dies, el 1991, a la infermeria de Roma, després de deu anys de silenci i pregària, sempre somrient, oferint la seva vida per l'Església³⁹.

Cal esperar contra tota esperança. Esperem que el desert florirà i que després de l'hivern renaixerà la primavera (Ct 2, 11-13).

El conegut pensador i filòsof francès Roger Garaudy explica en un dels seus llibres aquest fet històric⁴⁰. Ell pertanyia des de feia anys, al comitè del partit comunista francès, de tendència filorussa. A la primavera de 1968, quan els tancs russos aixafaren els intents d'alliberament del poble txec, a l'anomenada "primavera de Praga", Garaudy va criticar públicament l'actuació del partit comunista rus. A conseqüència d'això, va ser expulsat públicament del partit comunista francès, notícia que els mitjans francesos vam transmetre en directe.

Era al migdia i Garaudy va pensar on aniria a dinar. No li venia de gust la idea d'anar a dinar, ell sol, en un dels molts restaurants parisencs. Tampoc no li va semblar bé tornar, com de costum, a casa seva amb la seva segona dona amb qui vivia des de feia temps. Se li va ocórrer llavors anar a casa de la seva primera dona, de la qual s'havia separat feia anys i que vivia sola. En trucar a la casa de la seva primera dona i passar al

menjador, va observar amb sorpresa que la taula ja estava parada amb dos plats preparats. Li va preguntar a la primera dona si esperava algú per dinar, ja que ell no volia destorbar. Ella li va respondre:

"T'esperava a tu, ja que he sentit aquest matí com t'havien expulsat del partit comunista francès i he pensat que, en aquests moments, l'únic lloc on podies venir a dinar era a casa meva. Per això he posat dos plats a taula..."

Fins aquí l'anècdota de Garaudy. Però ¿no podria aquesta primera dona, intuïtiva, hospitalària i fidel, que obre la porta i col·loca un plat a taula... simbolitzar l'Església de Jesús, acollidora i fidel, sempre disposada a compartir el que és i el que té amb nosaltres...?

Cochabamba (Bolívia), Quaresma,
camí de la Pasqua, del 2006

1. El text autògraf ignasià parla de sentir “en” l’Església, mentre que la traducció llatina (Vulgata) feta per Frusio parla de sentir “amb” l’Església. Sentir “en” l’Església accentua la pertinença a l’Església, mentre que sentir “amb” l’Església significa més aviat estar d’acord amb les idees i els criteris. La primera expressió (“en”) és més profunda que la segona (“amb”), atès que indica una identificació més gran amb l’Església, com la sarment amb el cep.
2. Remetem al magnífic comentari a les regles ignasianes de J. Corella, *Sentir l’Església*, Col·lecció Manresa. n. 15, Bilbao-Santander, 1996.
3. És il·luminador, respecte a això, el llibre de J. M. Mardones, *La indiferencia religiosa en España. ¿Qué futuro tiene el cristianismo?*, Madrid, 2a ed. 2004. Més recentment, ha escrit sobre aquest tema J. I. González Faus, “Crisis de credibilidad en el cristianismo. España como síntoma”, *Concilium* 311 (juny 2005) 323-332. Per a la situació europea, vegeu *Sal Terrae* n. 1098, gener-febrer 2006, “Iglesia y cristianismo” en Europa.
4. Vegeu la referència que es fa a aquests temes en el Document de participació, *Hacia la V Conferencia del Episcopado Latinoamericano y del Caribe*, n. 145-148.
5. R. Guardini, *Vom Sinn der Kirche*, 1923, p. 1.
6. H. de Lubac. *Meditation sur l’Église*, París, 1953, p. 20.
7. Vegeu, per exemple, en l’àmbit pastoral, el llibre de C. González Vallés, *Querida Iglesia*, Madrid 1996. En l’àmbit teològic, J. I. González Faus, “Para una reforma evangélica de la Iglesia”, *Revista Latinoamericana de Teología*, n. 8, 1986, 133-157; Cristianisme i Justícia, Quadern 91, *El tercer mil·lenni, reptes per a l’Església*, Barcelona 1999. La carta del bisbe Casaldàliga a Joan Pau II amb motiu de la seva visita ad limina també ofereix un elenc dels problemes d’avui.
8. V. Codina, “El Vaticano II, un concilio en proceso de recepción”, *Selecciones de Teología*, n. 177, 2006, 4-18.
9. Vegeu l’article de M. Kehl, “La Iglesia en tierra extraña”, resumit a *Selecciones de Teología*, n. 133, vol. 34, (1995) 3-14.
10. J. M. R. Tillard, “Nosaltres, som els darrers cristians?”, *Qüestions de vida cristiana* (Montserrat) n. 190 (1998).
11. W. Kasper, “El desafío permanente del Concilio Vaticano II. Hermenéutica de las afirmaciones del Concilio”, a *Teología e Iglesia*, Barcelona, 1989, 414.
12. Encara que en català i en castellà no distingim entre creure en Déu i creure en l’Església, en llatí es distingeix clarament el “credere in Deum” del “credere ecclesiam”, sense preposició. No són simples subtileses de llenguatge sinó diferències teològiques importants. Cf. H. de Lubac, l.c. 21-36, on fa una profunda explicació del sentit d’aquesta distinció.
13. G. Uríbarri, “La escatología cristiana en los albores del siglo XXI”, *Estudios eclesíasticos*, 63/3008 (2004) 3-28, resumit a *Selecciones de Teología*, 1766, 2005, 269-281.
14. Vegeu aquest punt més desenvolupat a J. Mª Castillo, *El Reino de Dios. Por la vida y la dignidad de los seres humanos*, Bilbao, 3a. edició 2001 i a *Víctimas del pecado*, Madrid, 2004.
15. *Suma Teológica*, III q 60, a 3.
16. K Rahner, “Iglesia de los pecadores”, *Escritos de Teología* VI, Madrid 1967, 295-313.

17. És clàssic l'estudi d'H. U. von Baltasar, "Casta meretrix", en *Ensayos teológicos*, Vol II, Sponsa Verbi, Madrid 1964, 239-254.
18. K. Rahner, *Iglesia de los pecadores*, I. c., p. 313.
19. J. Ratzinger, *Introducción al Cristianismo*, Salamanca 1969, p 293.
20. Ireneu, *Adv Haer V*, 6, 1.
21. V. Codina, *Creo en el Espíritu Santo. Pneumatología narrativa*, Santander 1994, sobretot pàgs. 31-50.
22. P. Evdokimov, *La connaissance de Dieu selon la tradition orientale*, Lyon, 1967, 146.
23. Ignacio Hazim, *La Resurrection et l'homme d'aujourd'hui*, Beirut 1970, p. 31.
24. Ireneu, *Adv Haer III*, 24, 1.
25. J. I. González Faus, *Vicarios de Cristo. Los pobres en la teología y espiritualidad cristiana*, Madrid 1991.
26. Eusebi de Cesarea, *Vida de Constantí*, 3, 15.
27. Hilari, *Contra Constantium imperatorem*, 4-4, PG 10, 580-581.
28. V. Codina, *Para comprender la eclesiología desde América Latina*, Estella, 3ª ed. 2000.
29. J. Comblin, "Los Santos Padres de América Latina", *Revista Latinoamericana de Teología*, n. 65, maig-agost 2005, 163-172.
30. Recomanem l'excel·lent article d'E. López Azpitarte, "Entre la obediencia, el conflicto y la transgresión", *Sal Terrae*, n. 1096, desembre 2005, 975-987
31. J. I. González Faus, *La autoridad de la verdad. Momentos oscuros del magisterio eclesialístico*, Barcelona 1996..
32. Citació a E. López Azpitarte, I. c. pàg. 972.
33. Y. Congar, *Verdaderas y falsas reformas de la Iglesia*, Madrid 1953. Aquest llibre, que avui ens sembla summament equilibrat i evangèlic, en el seu temps va ser manat de treure de les biblioteques de seminaris per considerar-lo perillós per als joves.
34. V. Codina, "San Ignacio y Paulo IV. Notas para una teología del carisma", *Manresa*, 40 (1968) 337-362.
35. Vegeu nota 6.
36. Carta de Congar a la seva mare en el seu 80è aniversari, el 10 de setembre de 1956, des del seu exili de Cambridge, a Y. Congar, *Diari d'un teòleg (1946-1956)*, Madrid 2004, 473-474.
37. K. Rahner, *El sacerdocio cristiano en su realización existencial*, Barcelona, 1974, 258.
38. B. Häring, *Mi experiencia de Iglesia*, Madrid 1989, p. 167-168.
39. V. Codina, *La noche oscura del P. Arrupe*, Manresa, 62 (abril juny 1990) 165-172.
40. R. Garaudy, *Parole d'homme*, París 1974.